ŞİFÂÜ'L-ESKÂM VE DEVÂÜ'L-ÂLÂM'DA MUMYALAMA*

Arş. Gör. Sezer ERER - Uz. Dr. Elif ATICI*****

Hacı Paşa'nın on dördüncü yüzyılda yazdığı Şifâü'l-eskâm ve devâü'l-âlâm adlı Arapça yazma eserinde mumyalamanın yapılışı ve mumyalamada kullanılan maddeler hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu eserde sözü edilen mumyalama yöntemi ve kullanılan maddeler, Eski Mısır'da uygulanan mumyalama yöntemlerinin on dördüncü yüzyıl İslam dünyasında da devam ettiğini gösterir bir belge özelliğindedir. Bu çalışmada, Hacı Paşa'nın hayatı hakkında kısa bir bilgi verilmiş ve Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttab No. 731'de kayıtlı olan Şifâü'l-eskâm ve devâü'l-âlâm adlı yazma eserin mumyalama hakkında bilgi veren 385a ve 385b adlı varakları incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm, Hacı Paşa, Mumyalama.*

Mummification In Şifâü'l-Eskâm And Devâü'l-Âlâm

"Şifâü'l-eskâm and devâü'l-âlâm" written by Hacı Pasha has some information about mummification and the material that are used. The technique and the materials used for mummification that mentioned in this manuscript were the proofs of mummification that was used in Islam world in the 14th century, as the techniques used in Ancient Egypt. In this study, we have given short information about Hacı Pasha's life and studied the foils 385a and 385b which were in interest with mummification, in the manuscript, registered as Reisülküttab No. 731 in Süleymaniye Library.

Key words: *Şifâü'l-Eskâm And Devâü'l-Âlâm, Hacı Pasha, Mummification.*

---

* I. Uluslararası Türk Tıp Kongresi'nde (20-24 Mayıs 2008-Konya) poster bildiri olarak sunulmuştur.

** Uludağ Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Deontoloji Anabilim Dalı, e-mail: sezistan@yahoo.com

*** Uludağ Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Deontoloji Anabilim Dalı, e-mail: elifatici@uludag.edu.tr

Tarihteki serüvenine ölü gömme töreninin önemli bir parçası olarak başlayan mumyalama, bazı özel ilaçlar kullanılarak cesedin bozulmayacak duruma getirilmesi işlemidir. Mumyalama sanatı, zaman içinde ve uygarlıklar boyunca, önce dini inanışlara bağlı bir gelenek, daha sonra da zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzyıllar boyu varlığını sürdüren bu uygulama, hem teknik, hem de kullanılan maddeler açısından her döneme ait özellikler gösterir[1].

Türklerde mumyalamayı iki dönemde incelemek olanaklıdır. İslamiyet'ten önce Türklerde mumyalama, cenaze törenlerinin sadece iki mevsimde, ilkbahar ve sonbaharda yapılması; cenaze törenleri için uygun gün ve yerin seçilmesi gerekliliği; ölüleri koruma ve saklama özelliği olan kurganların yapımlarının uzun sürmesi gibi nedenlerle ya da ölen kişinin ruhunun geri döneceği, bedenini sağlam bulamazsa yakınlarını ve diğer insanları rahatsız edeceği ve lanet yağdıracağı inancına dayanarak yapılmaktaydı[2,3,4].

Türklerde mumyalama işleminin İslamiyet'in kabulünden sonra da devam ettiği[5,6], Anadolu Beylikleri ve Selçuklularda bir geleneğin devamı olarak sürerken Osmanlıda farklı amaçlar doğrultusunda yapıldığı görülmektedir. Özellikle orduların başında savaş sırasında ölen sultanların cenazelerinin yurda getirilmesi ve sultanın ardından tahta çıkacak olan şehzadenin payitahta ulaşmasının beklenmesi bu nedenler arasında en önemlileridir[7]. Atatürk'ten sonra ise başka hiçbir Türk büyüğüne mumyalama yapılmamıştır. Günümüzde ise, "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" ve "Ölülerin Nakli Hakkında Genelge"ye dayanılarak, 12 saatten fazla sürecek olan cenaze nakillerinde ve Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dallarında, tıp öğrencilerinin eğitiminde demonstrasyon amacıyla kullanılan cesetlerin bozulmasını önlemede bu işlem kullanılmaktadır[8].

---

1 Sezer Erer-Elif Atıcı, "Türk Tıp Tarihinde Mumyalama ve Bazı Orijinal Sonuçlar", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 213, 2004, s. 37-43.

2 İbrahim Hakkı Konyalı, "Mumya ve Türklerde Mumyacılık" *Tarih Konuşuyor*, 3. Cilt, 15. Sayı, 1965, s. 1196-1199.

3 Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri, I. Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı" *Belleten*, XI/ 42, 1947, s. 208-211.

4 Afet İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 5. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 177-178.

5 Osman Turan, "a.g.m.", s. 208-211.

6 Süheyl A. Ünver, "Eski Mısır'da, İslam Dünyası'nda ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası, 1953, s. 581 -587.

7 Halil Sahillioğlu, "İkinci Süleyman'ın Techiz ve Tekfini" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 4. Cilt, 1968, s. 67-74.

8 Sezer Erer-Elif Atıcı, "a.g.m.", s. 37-43.

Hacı Paşa'nın on dördüncü yüzyılda yazdığı *Şifâü'l-eskâm ve devâü'l-âlâm* adlı Arapça yazma eserinde de mumyalamanın yapılışı ve kullanılan maddeler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu eserde sözü edilen mumyalama yönteminin, Eski Mısır'da uygulanan mumyalama yöntemlerinin on dördüncü yüzyıl İslam dünyasında da devam ettiğini gösterir bir belge özelliğindedir. Hacı Paşa, mumyalama konusunu eserine ilk kez alanlardan biridir. Ünver'e göre bunun nedeni Mısır'da eğitim almış olması ve bu dönemde İslam dünyasında tahnit yöntemlerinin hala devam etmekte olmasıdır[9].

Bu çalışmada, Hacı Paşa'nın hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab No. 731 kayıtlı olan eserinin mumyalama ile ilgili olan 385a-385b varaklarında yer alan bilgiler incelenmektedir.

Konyalı Hekim Hacı Paşa'nın Hayatı (1335?-1424?)

Anadolu'nun İbn-i Sina'sı olarak bilinen fıkıh ve tıp bilgini[10], Hızır bin Ali'ül Hattab el-Maruf bi Hacı Paşa Konyavî ya da Celâleddîn Hızır bin Hoca Ali el-Konevî, Hacı Paşa adıyla tanınmaktadır[11]. On dördüncü yüzyılın ilk yarısında 1335'lerde Konya'da doğduğu tahmin edilmektedir. Medrese eğitimini Konya'da tamamladıktan sonra o zamanın bilim merkezi olan Kahire'de dini ilimler üzerine eğitim aldı. Ağır bir hastalığa yakalanması, tıp eğitimi alarak kısa zamanda, devrinin en ünlü hekimi olmasına neden oldu. Daha sonra Kahire'deki Mansuriye Kalavun Hastanesi'ne başhekim tayin edilen Hızır bin Ali[12], ilaçlar ve hastalıklar üzerine ihtisasını ilerlettikten sonra memleketi Konya'ya döndü. Aydınoğlu İsa Bey'in (1348-1391) daveti üzerine Aydın'a yerleşti ve burada başarılarından dolayı kendisine "Hacı Paşa" lakabı verildi. Hekimlik, kadılık, eğitmenlik gibi görevlerde bulunduktan ve birçok değerli eser bıraktıktan sonra Hekim Hacı Paşa, kesin olarak bilinmemekle birlikte muhtemelen 1423 ya da 1424'de Ödemiş'e bağlı Birgi'de vefat etmiştir[13,14]. Defnedildiği yere Hızırlık adı verilmiştir[15].

Hacı Paşa, başta tıp olmak üzere, mantık, tefsir ve kelâm gibi ilimlerde önemli eserler kaleme almıştır. Eserlerinden ikisi Türkçe, diğerleri ise

---

9 Süheyl A. Ünver, *a.g.e.*, s. 581-587.

10 Süheyl A. Ünver, *Hekim Konyalı Hacı Paşa*, İstanbul: İ.Ü., T.T.E Yayınları, 1953.

11 Kemal Göde, "Hacı Paşa'nın Yaşadığı Devir (1335-1423)", *Konyalı Hekim Hacı Paşa Kongresi, Tebliğler*, (Haz: A. H. Köker-Y. Erdoğan), Kayseri, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın No: 3, 1986, s. 13-16.

12 Süheyl A. Ünver, "Kalavun Darüşşifası ve Hacı Paşa" *Dirim*, 26. Cilt, Sayı: 3/4, 1951, s. 52-53.

13 Süheyl A. Ünver, Not 10'da *a.g.e.*

14 Kemal Göde, Not 11'de "a.g.m.", s. 13-16.

15 Süheyl A. Ünver, Not 10'da *a.g.e.*

Arapça'dır. Onun, XIV. yüzyıl İslâm dünyasında haklı bir şöhrete kavuşmasını sağlayan tıbba dair yazmış olduğu eserleri, özellikle Anadolu'da, bu alanda ilk çalışmalardan olması bakımından son derece önem taşımaktadır[16,17].

Şifâ-ül-eskâm ve devâ-ül-âlâm

Ayasluk'ta H. 782 / M. 1380 yılında tamamlanan ve Arapça olarak kaleme alınan eser, Hacı Paşa tarafından Aydınoğlu İsa Bey'e ithaf edilmiştir. İbn-i Sina'nın *Kanun* adlı eserinden sonra en önemli eser olarak kabul edilmektedir ve bu eseri ile "Anadolu'nun İbn-i Sina'sı" unvanını almıştır. Hacı Paşa, *Kitâbü's-sa'âdeti ve'l ikbâl* adıyla kısalttığı eserini, daha sonra Türkçe olarak *Müntehabü'ş-şifâ* adıyla yazmıştır. Özetlediği Türkçe eserin anlaşılması güç olan yerlerini çıkararak *Teshil* adı ile ikinci bir Türkçe eser yazmıştır[18].

Dört bölümden oluşan eserin en önemli özelliği içerdiği bilgilerin açık ifadelerle verilmiş olmasıdır. Ayrıca eserde birçok gözleme yer verilmiştir. Çok sayıda yazma nüshasının olduğu bilinen eserin orijinal nüshası, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Ahmet III. Kitaplığı 2070 no.dadır[19]. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshalarından bazıları şu numaralarda kayıtlıdır: Yeni Cami, no: 920, 921; Ayasofya, no: 3667; Râgıb Paşa, No: 956; Reisü'l Küttab Mustafa Efendi, no: 731[20].

Eserin birinci bölümünde genel bilgiler, ikinci bölümünde yiyecek ve içecekler, üçüncü bölümde hastalıkların sebepleri, dördüncü bölümde ilaçlar ve genel hastalıklar yer almaktadır. Hacı Paşa kitabın girişinde, eseri yazarken karşılaştığı güçlükleri, aldığı eğitimi, hastane tecrübelerini ve okuduğu tıp kitaplarını anlatmaktadır. Ayrıca birçok gözleme yer vermiştir[21]. Eserin sonunda meslek ahlakı ile ilgili konulara yer verilmektedir. Ondan bir önceki konu ise mumyalama ile ilgilidir.

Konyalı Hekim Hacı Paşa'ya Göre Mumyalama

Hacı Paşa, *Şifâü'l-eskâm ve devâü'l-âlâm* adlı Arapça yazma eserinde mumyalama ile ilgili olarak şunları yazmıştır (Belge):

---

16 İsmail Çiftcioğlu, "Anadolu Beylikleri Döneminde Yetişen Çok Yönlü Bir Bilim Adamı: Hacı Paşa" *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, 2005, s. 93-102.

17 Ayşegül Demirhan Erdemir, "Arşiv Belgeleri Işığında Türklerde Hekim Görevlerine Ait Gelişmelere Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 177, sayfa 7.

18 Meserret Diriöz, "XIV. Asırda Anadolu'da Yazılan Türkçe Tıp Eserlerinin Dili" *Konyalı Hekim Hacı Paşa Kongresi, Tebliğler* (Haz: A. H. Köker-Y. Erdoğan), Kayseri, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Yayın No: 3, 1986, s. 3-11.

19 Bedii N. Şehsuvaroğlu-Ayşegül Demirhan Erdemir-Gönül Güreşsever Cantay, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, Taş Kitapçılık, 1984, s. 30-31.

20 İsmail Çiftçioğlu, Not 16'da "a.g.m.", s. 93-102.

21 Süheyl A. Ünver, Not 10'da *a.g.e.*

"Öncelikle ceset, baş aşağı iken ***ebucehil karpuzu yağı*** *ve* ***buvrak*** *sürülür. Bağırsak içeriği, lavman yapılarak, kullanılan sıvı tamamen temiz çıkıncaya kadar boşaltılır. Daha sonra* ***gül suyu****nda eritilen,* ***sarı sabır, murr, akakiya, râmik*** *ve* ***kâfur*** *karışımı ile bağırsaklar yıkanır. Dübür, içine* ***tuz*** *konmuş* ***sirke*** *ve gülsuyu karışımı ile pamuk ıslatılarak, vücut delikleri tıkanır. Burun* ***saf cıva*** *ile doldurulur. Bu da beynin akmasını engeller. Sarı sabır, murr, tuz ve* ***şap****, vücudun her yanına aynı derecede sürülür. Ceset* ***katran*** *ve* ***bal*** *ile sıvanarak, kokuşması engellenir"*[22].

Sarı sabırın, içerdiği reçineden dolayı tahriş edici bir etkisi vardır. Halk arasında safamür, murra, mir gibi adlarla da anılan mürrüsafinin antiseptik özelliğinden yararlanılmaktadır[23]. Kâfur ölülerin ağız ve boğaz boşluklarına sürülür. Böylece böcekler, kâfurun antiseptik özelliği nedeniyle cesede yaklaşamazlar. Bu da organların çürümesini geciktirir[24,25]. Gül suyu ve şap antiseptik özelliğe sahiptir. Balın bakterisit ve bakteriostatik[26], katranın antimikrobial etkisi vardır[27].

Eski Mısır'da mumyalama işi için önce ölü yıkanır, daha sonra beyin madeni bir çengelle burundan parça parça alınır ve kafa boşluğu aromatik eriyiklerle yıkanırdı. Göz ve ağız boşluğu, yağlı keten tamponlarla doldurulup göz kapakları kapatılırdı. Daha sonra karnın sol tarafı bir çakmak taşı ile kesilir ve iç organlar çıkartılarak "kanopik" (kanope) adı verilen çömleklerin içine konurdu. Karın boşluğu hurma şarabı ve kokulu droglarla yıkandıktan sonra reçine, mir, hıyarşembe, Çin tarçını, soğan ile karıştırılmış ağaç talaşı, kum ve bez yumakları ile doldurulur ve sonra karın dikilirdi. Ceset 40 ya da 70 gün (soylular için 272 gün) Natron içerisinde bekletilirdi. Bu madde vücudun suyunu tamamen alırdı. Daha sonra reçineye batırılmış uzun keten şeritlerle sarılırdı[28,29,30,31,32,33].

---

22 Konyalı Hacı Paşa, "Şifâ'ül-eskâm ve Devâ'ül-âlâm" *(Arapça Tıp Yazması)* Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab No. 731, 14. yüzyıl, Vr. 385a-385b.

23 Ayşegül Demirhan Erdemir, *Şifalı Bitkiler*, 2. Baskı, İstanbul, Alfa, 2002, s. 322-323.

24 Halil Sahillioğlu, Not 7'de "a.g.m.", s. 7-74.

25 Ayşegül Demirhan Erdemir, Not 23'de *a.g.e.*, s. 217-218.

26 Ayşegül Demirhan Erdemir, Not 23'de *a.g.e.*, s. 102-105.

27 Yoka Kaup-Mirjam Schmid-Andrew Middleton-Ulrich Weser, Borate in Mummification Salts and Bone from Pharaonic Egypt, *J Inorg Biochem*, Vol: 94, No: 3, 2003, pp. 214-220.

28 İbrahim Hakkı Konyalı, Not 2'de "a.g.m.", s. 1196-1199.

29 Osman Turan, Not 3'de "a.g.m.", s. 208-211.

30 Ayşegül Demirhan Erdemir, Not 23'de *a.g.e.*, s. 322-323.

31 Yoka Kaup-Mirjam Schmid-Andrew Middleton-Ulrich Weser, Not 27'de "a.g.m.", s. 214-220.

32 Süheyl A. Ünver, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Son Avusturya Seferinde Hastalığı, Ölümü, Cenazesi ve Defni", *Kanuni Armağanı*, 1970'den ayrı basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970, s. 301-306.

Genel olarak mumyalamada kullanılan maddeler sedir, çam, ardıç, köknar, servi ağaçlarından elde edilen **reçine, katran, balmumu, murr, hıyarşembe, Çin tarçını, soğan** ile karıştırılmış ağaç talaşı, **Natron, tuz** ve **borik asit içeren tuzlar**dır[34,35]. Sodyum tuzları yumuşak dokuların dehidratasyonunu sağlar. Bitki kaynaklı katran ve reçine antimikrobial etkiye, borik asit ise bakterisit ve fungusidal etkiye sahiptir[36]. Murr ve Çin tarçını ise antiseptik özelliğe sahiptir[37].

Türklerde mumyalama ile ilgili olan yazılı kaynaklara baktığımızda ise genel olarak iç organların çıkarıldığı ve karın boşluğunun çeşitli aromatik özellikte olan ve daha çok kokuşmayı önleyici ve antiseptik maddelerle yıkandığı ya da doldurulduğu böylece cesedin çürümesinin geciktirildiği görülmektedir[38,39,40,41,42,43,44]. Bu maddeler **amber, misk, servi, günlük, anason tohumu, sandal ağacı, bal, yulaf** ve **tuz**dur. Adı geçen bitkilerden günlük, halk arasında buhur olarak bilinir ve kötü kokuları giderme amacıyla kullanılır. Anason tohumunun ise, gaz giderici etkisi vardır. Sandal ağacı koku giderici ve antiseptiktir. Amber ve misk kokuşmanın giderilmesinde kullanılır. Balın ise bakterisit ve bakteriostatik etkisi vardır[45]. Tuz ise dehidratasyonunu sağlar. Bu özellikleri göz önüne alındığında, cesedin kötü kokmasının engellendiği ve cesedin korunmasının sağlandığı söylenebilir.

Sonuç

Mumyalama işleminde farklı kültürlerde ya da farklı dönemlerde farklı maddeler kullanılmışsa da, bunların ortak özelliklerinin, kokuşmayı

33 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1. Cilt, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.

34 Yoka Kaup-Mirjam Schmid-Andrew Middleton-Ulrich Weser, Not 27'de "a.g.m.", s. 214-220.

35 Małgorzata Kłys-Teresa Lech-Janina Ziba-Palus-Józefa Białka, A Chemical And Physicochemical Study Of An Egyptian Mummy "Iset Iri Hetes" From The Ptolemaic Period III-I. B.C. *Forensic Science International*, Vol: 99, No: 3, 1999, pp. 217-228.

36 Yoka Kaup-Mirjam Schmid-Andrew Middleton-Ulrich Weser, Not 27'de "a.g.m.", s. 214-220.

37 Ayşegül Demirhan Erdemir, Not 23'de *a.g.e.*, s. 322-323, 425-426.

38 Osman Turan, Not 3'de "a.g.m.", s. 208-211.

39 Süheyl A. Ünver, Not 6'da *a.g.e.*, s. 581-587.

40 Halil Sahillioğlu, Not 7'de "a.g.m.", s. 67-74.

41 Małgorzata Kłys-Teresa Lech-Janina Ziba-Palus-Józefa Białka, Not 35'de "a.g.m.", s. 217-228.

42 Şehabeddin Tekindağ, "Fatih'in Ölümü Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 21, 1966, s. 95-108.

43 Süheyl A. Ünver, Not 32'de *a.g.e.*, s. 301-306.

44 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Not 33'de *a.g.e.*

45 Ayşegül Demirhan Erdemir, Not 23'de *a.g.e.*, s. 102-103.

önleyici ve antiseptik nitelikte oldukları görülmektedir. Hacı Paşa'nın *Şifâü'l-eskâm ve devâü'l-âlâm* adlı eserinde yer alan mumyalama yöntemi ve bu işlem için kullanılan maddelerin de kendisinden önceki dönemlerde yapıla geldiği gibi olduğunu söyleyebiliriz.

Şifâ'ül-eskâm ve *Devâ'ül-âlâm* adlı Arapça tıp yazması eserden mumyalama ile ilgili bölüm, (Süleymaniye Kütüphanesi, Reisü'lküttab Mustafa Efendi No. 731, 14. yüzyıl, Vr. 385a-385b).

Kaynakça

Çiftçioğlu, Şehabeddin (2005) "Anadolu Beylikleri Döneminde Yetişen Çok Yönlü Bir Bilim Adamı: Hacı Paşa", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Yıl: 12.

Diriöz, Meserret (1986) "XIV. Asırda Anadolu'da Yazılan Türkçe Tıp Eserlerinin Dili" *Konyalı Hekim Hacı Paşa Kongresi, Tebliğler* (Haz: A.H. Köker-Y. Erdoğan), Kayseri, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın No: 3.

Erdemir Demirhan, Ayşegül (2002) *Şifalı Bitkiler,* İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2. Baskı.

Erdemir Demirhan, Ayşegül (2008) "Arşiv Belgeleri Işığında Türklerde Hekim Görevlerine Ait Gelişmelere Genel Bir Bakış" *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* Sayı 177, sayfa 7.

Erer, Sezer ve Atıcı, Elif (2004) "Türk Tıp Tarihinde Mumyalama ve Bazı Orijinal Sonuçlar", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi,* Sayı 213.

Göde, Kemal (1986) "Hacı Paşa'nın Yaşadığı Devir (1335-1423)", *Konyalı Hekim Hacı Paşa Kongresi, Tebliğler* (Haz. A.H. Köker-Y. Erdoğan) Kayseri, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Yayın No: 3.

İnan, Afet (2000) *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 5. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Klys, Malgorzata, Lech, Teresa, Ziba-Palus, Janinaa ve Bialka Joμzefa (1999) "A Chemical And Physicochemical Study Of An Egyptian Mummy "Iset Iri Hetes" From The Ptolemic Period III-I. B.C", *Forensic Science International*, Cilt: 99, Sayı: 3.

Konyalı Hacı Paşa "Şifâ'ül-eskâm ve Devâ'ül-âlâm" *(Arapça Tıp Yazması)* Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab No. 731, 14. yüzyıl, Vr. 385a-385b.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1965) "Mumya ve Türklerde Mumyacılık", *Tarih Konuşuyor*, Cilt: 3, Sayı: 15.

Kaup, Yoka, Schmid, Mirjam, Middleton, Andrew, Weser, Ulrich (2003) Borate In Mummification Salts And Bone From Pharaonic Egypt, *J Inorg Biochem*, Vol: 94, No: 3.

Sahillioğlu, Halil (1968) "İkinci Süleyman'ın Techiz ve Tekfini", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt 4.

Şehsuvaroğlu, Bedii Nuri, Erdemir, Demirhan Ayşegül, Cantay, Güreşsever Gönül (1984) *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, Taş Kitapçılık.

Tekindağ, Şehabeddin (1966) "Fatih'in Ölümü Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt 16, Sayı 21.

Turan, Osman (1947) "Selçuk Devri Vakfiyeleri, I. Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı" *Belleten*, Cilt 11, Sayı 42.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1972) *Osmanlı Tarihi*, Cilt I, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ünver, Süheyl Ahmet (1951) "Kalavun Darüşşifası ve Hacı Paşa", *Dirim*, Cilt 26, Sayı 3/4.

Ünver, Süheyl Ahmet (1953) "Eski Mısır'da, İslam Dünyası'nda ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası.

Ünver, Süheyl Ahmet (1953) *Hekim Konyalı Hoca Paşa*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, T.T.E. Yayınları.

Ünver, Süheyl Ahmet (1970) "Kanuni Sultan Süleyman'ın Son Avusturya Seferinde Hastalığı, Ölümü, Cenazesi ve Defni" *Kanuni Armağanı*, 1970'den ayrı basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

ISSN: 0255-0644

MAYIS - HAZİRAN 2009

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI

180

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
ISSN: 0255-0644

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Sahibi
Prof. Dr. Turan YAZGAN

Yazı İşleri Müdürü
Saadet Pınar YILDIRIM

Yayın Kurulu
• Prof. Dr. Salih AYNURAL (Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü)
• Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU (Mimar Sinan Üniversitesi)
• Prof. Dr. Mustafa ERKAL (İstanbul Üniversitesi)
• Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK (Marmara Üniversitesi)
• Prof. Dr. Dr. Arslan TERZİOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
• Prof. Dr. Turan YAZGAN (İstanbul Üniversitesi)

Yayına Hazırlayan / Editör
Dr. İlyas TOPSAKAL

Dizgi: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi
İç Tasarım: Gökhan KAYA

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Hakemli, Uluslararası,
Süreli İki Aylık İlmî Dergidir.

İletişim Adresi
Kemalpaşa Mah. Bukalıdede Sok. No: 4 Saraçhane İstanbul / TÜRKİYE
Tel: (0212) 511 10 06 pbx / Belgegeçer: (0212) 520 53 63
İnternet adresi: www.turan.org / e-posta: tdav@turan.org - dizgi@turan.org
Posta Çeki Hesabı: 141720 / Vakıflar Bankası Beyazıt Şubesi: 2002502

Baskı
Özrenk Matbaa : Davutpaşa Mah. İpek İş Hanı No: 6/18
Topkapı - İSTANBUL
Tel: (0212) 565 41 97

Ebsco Publishing
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Ebsco Publishing tarafından taranmakta ve makalelerin özetleri indeks servisinde yer almaktadır.

Adedi	1 Yıllık Yurt Dışı Abonelik	1 Yıllık Yurt İçi Abonelik
15 TL	85 $ veya 65 Euro karşılığı Türk Lirası	90 TL

Yayın Hakem Kurulu

• Prof. Dr. Sacid ADALI • Prof. Dr. Hayati AKTAŞ • Prof. Dr. Yusuf ALPER
• Prof. Dr. İsengül BOLJUROVA • Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV
• Prof. Dr. Lütfi ÇAKMAKÇI • Prof. Dr. Svetlana ÇERVONOJE
• Prof. Dr. Tınçtıbek ÇORATİGİN • Prof. Dr. Recai COŞKUN
• Prof. Dr. Ayşegül DEMİRHAN • Prof. Dr. Gafitullina DİLARA
• Prof. Dr. İsmail Hakkı DÜĞER • Prof. Dr. Süleyman ELİYARLI
• Prof. Dr. Feridun EMECEN • Prof. Dr. Birol EMİL • Prof. Dr. İnci ENGİNÜN
• Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN • Prof. Dr. Mümin ERTÜRK
• Prof. Dr. Vasili GAYFULİN • Prof. Dr. Reşat GENÇ
• Prof. Dr. Abdülcebbar GÖKLENOV • Prof. Dr. Harun GÜNGÖR
• Prof. Dr. Eyüp İSPİR • Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ
• Prof. Dr. Şaban KARATAŞ • Prof. Dr. İbrahim KANYILMAZ
• Prof. Dr. Naci KINACIOĞLU • Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI
• Prof. Dr. Bayram KODAMAN • Prof. Dr. Lev P. KURAKOV
• Prof. Dr. Zeki KUŞOĞLU • Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK
• Prof. Dr. Emine Gürsoy NASKALİ • Prof. Dr. Roza NESEPOVA
• Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ • Prof. Dr. Mustafa ÖNER • Prof. Dr. Emin ÖZBAŞ
• Prof. Dr. Türker ÖZDOĞAN • Prof. Dr. Metin ÖZKUL
• Prof. Dr. Gültekin RODOPLU • Prof. Dr. Sabri SÜMER
• Prof. Dr. Muratgeldi SÖVEGOV • Prof. Dr. İlhan ŞAHİN
• Prof. Dr. Almas ŞAYHULOV • Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
• Prof. Dr. Musa TAŞDELEN • Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ
• Prof. Dr. İbrahim TATARLI • Prof. Dr. İsmail TATLIOĞLU
• Prof. Dr. Mümtaz Turgut TOPBAŞ • Prof. Dr. Vahit TÜRK
• Prof. Dr. Valentina TUGUJEKOVA • Prof. Dr. Selçuk ÜNLÜ
• Prof. Dr. Stefan VARBAN • Prof. Dr. İsmail YAKIT • Prof. Dr. Durali YILMAZ
• Doç. Dr. Mustafa AYDIN • Doç. Dr. Veysel BOZKURT
• Doç. Dr. A. Vecdi CAN • Doç. Dr. Yıldız KOCASAVAŞ
• Doç. Dr. İbrahim TELLİOĞLU • Doç. Dr. Osman YORULMAZ
• Doç. Dr. Mehmet YÜCE

Danışmanlar Kurulu

• Prof. Dr. Oktay ASLANAPA (İstanbul Üniversitesi)
• Prof. Dr. Nevzat ATLIĞ (İstanbul Teknik Üniversitesi)
• Prof. Dr. Bayhan ÇUBUKÇU (İstanbul Üniversitesi)
• Sabiha TANSUĞ (Araştırmacı-Yazar / Etnolog)
• Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN (Erzurum Atatürk Üniversitesi)